

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 14 (1989)

Δελτίον ΧΑΕ 14 (1987-1988), Περίοδος Δ'

«Τράπεζες μαρτύρων». Η σημασία του όρου και η τύχη του στην ελληνική βιβλιογραφία

Ευγενία ΧΑΛΚΙΑ

doi: [10.12681/dchae.1009](https://doi.org/10.12681/dchae.1009)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΑΛΚΙΑ Ε. (1989). «Τράπεζες μαρτύρων». Η σημασία του όρου και η τύχη του στην ελληνική βιβλιογραφία. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 14, 101–106. <https://doi.org/10.12681/dchae.1009>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

«Τράπεζες μαρτύρων». Η σημασία του όρου και η
τύχη του στην ελληνική βιβλιογραφία

Ευγενία ΧΑΛΚΙΑ

Δελτίον ΧΑΕ 14 (1987-1988), Περίοδος Δ' • Σελ. 101-106

ΑΘΗΝΑ 1989

Εὐγενία Χαλκιά

«ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΜΑΡΤΥΡΩΝ»
Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ΚΑΙ Η ΤΥΧΗ ΤΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

Στά 1932 ὁ Γ. Σωτηρίου ἀναδημοσίευσε ἐνεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα, ἀποκείμενη στό Βυζαντινό Μουσείο Ἀθηνῶν (ἀριθ. ΒΜ 128)¹, γνωστή ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα², πού βρέθηκε στό Συκούριο³ τῆς Θεσσαλίας. Ἀτυχῶς δέν γνωρίζουμε οὔτε τή θέση οὔτε τίς συνθήκες εὑρεσῆς της· παρ' ὅλα αὐτά ὅμως δέν μειώνεται καθόλου τό ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει τό εὔρημα καθ' ἑαυτό.

Ἡ πλάκα, ἀπό μάρμαρο φαιό, ἀποτελεῖται ἀπό δύο συνανήκοντα τεμάχια, σχεδόν ἴσου πλάτους, ὀλικῶν διαστάσεων 0,71×0,56×0,07 μ. Εἶναι ἔλλιπής κατά τή δεξιὰ στενή πλευρά καί ἀποκεκρουμένη στήν κάτω ἀριστερή γωνία. Φθορές ἀπό διάβρωση ἔχει ὑποστῆ ὀλόκληρη ἡ κάτω πλευρά της καί ἡ πάνω δεξιὰ γωνία (Εἰκ. 1)⁴.

Στό μέσον ἀκριβῶς τῆς πλάκας, στό σημεῖο συγκόλλησης τῶν δύο κομματιῶν, ἔχουν λαξευθεῖ πέντε ἀβαθεῖς κοιλότητες, κυκλικῆς διατομῆς, ἐνῶ κατά μήκος τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν της εἶναι χαραγμένη ἡ ἀκόλουθη ἐπιγραφή:

ΜΑΡΤΥΡΩ[N]

ΙΩΑΝΝΟΥ ΛΟΥΚΑ ΑΝΔΡΕΟΥ ΛΕΩΝΙΔΟΥ...

[ΕΤΕΛΕΙΩΘΗ ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ [Τ]ῆ ΠΡΟ. ΙΕ̅ ΚΑ-
Λ(ΑΝΔΩΝ) ΙΑΝ(ΟΥΑΡΙΩΝ)

[ΑΝΕΣ]ΤΗΣΕΝ Η ΔΟΥΛΗ ΑΥΤΩΝ ΣΩΤ(ΗΡΙΣ)⁵

Ὅπως ὑποδηλώνεται, τόσο ἀπό το περιεχόμενο τῆς ἐπιγραφῆς, ὅσο καί ἀπό τίς πέντε κοιλότητες, ἡ πλάκα εἶναι «τράπεζα μαρτύρων», καί μάλιστα ἐπωνύμων⁶, ἀφιερωμένη ἀπό κάποια πιστή, τήν Σωτηρίδα. Πρόκειται γιά ἕνα πολύ σημαντικό εὔρημα καί μοναδικό, ἀπό ὅσο γνωρίζω, στήν Ἑλλάδα, πού ἀναγνώρισε ὡς «τράπεζα μαρτύρων» πρῶτος ὁ Σωτηρίου.

Μέ ἀφορμή τή δημοσίευση αὐτῆς τῆς τράπεζας, ὁ συγγραφέας προχώρησε στήν ἀναγνώριση καί ἄλλων ἀνάλογων εὑρημάτων, κυρίως ἀπό τόν ἑλλαδικό χῶρο. Ἐκτός ἀπό μερικές ἐπιτάφιεσ πλάκες⁷ ἢ ἄλλες πού

συνδέονται κατά κάποιο τρόπο μέ τή νεκρική λατρεία⁸, ὁ Σωτηρίου συγκαταλέγει ἀνάμεσα στίς «τράπεζες μαρτύρων» καί ὅλες τίς ὡς τότε γνωστές ἡμικυκλικές τράπεζες, πού ἡ παρυφή τους διακοσμεῖται μέ

* Τό κείμενο αὐτό ἀνακοινώθηκε στό 7ο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, βλ. Πρόγραμμα καί περιλήψεις ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1987, σ. 82-83.

1. Γ. Σωτηρίου, Τράπεζα μαρτύρων τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ΔΧΑΕ, περ. Γ' τ. Α' (1932), σ. 7-16.

2. J. Pargoire, A travers d'orient grec, VizVrem 10 (1903), σ. 636-637. Α. Ε. Contoléon, Inscriptions grecques d'Europe, REG 17 (1904), σ. 3. Γ. Λαμπάκης, Κατάλογος καί ἱστορία τοῦ Μουσείου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, Ἀθήνα 1906, σ. 68, εἰκ. 9.

3. Τέως Μέγα Κεσερλί. Βλ. σχετικά Ἀ. Ἀβραμέα, Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολή εἰς τήν ἱστορικὴν γεωγραφίαν, Ἀθήνα 1974, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 27, σ. 40, ὑποσημ. 3. Βλ. ἐπίσης Pargoire, ὁ.π. καί Contoléon, ὁ.π. Ὁ Γ. Σωτηρίου (ὁ.π., σ. 7) ὡς τόπο προέλευσης τῆς πλάκας ἀναφέρει τή Λάρισα.

4. Εὐχαριστῶ τό Βυζαντινό Μουσείο Ἀθηνῶν γιά τήν παραχώρηση τῆς φωτογραφίας.

5. Ἡ ἀνάγνωση καί ἡ συμπλήρωση τῆς ἐπιγραφῆς ὀφείλεται στό Γ. Σωτηρίου (ὁ.π., σ. 7-8). Ἡ παλιότερη ἀνάγνωση τοῦ Pargoire (ὁ.π., σ. 236) πού ἐπαναλαμβάνει καί ὁ Contoléon (ὁ.π.) εἶναι ἔλλιπής καί λανθασμένη. Ἡ ἀνάγνωση τοῦ Λαμπάκη (ὁ.π.) πού ἀκολούθησε τήν πρώτη, μεταφέρει πληρέστερα, ἀλλά ὄχι ἀλάνθαστα, τό σωζόμενο κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, πού τό δημοσιεύει καί ὁ Η. Delehaye, Les origines du culte des martyrs, Bruxelles 1933², SubsHag 20, σ. 228, ὑποσημ. 3.

6. Οἱ μάρτυρες στοὺς ὁποίους ἦταν ἀφιερωμένη ἡ τράπεζα ἦταν πέντε, ἰσάριθμοι δηλαδή μέ τίς κοιλότητες, ὅπως φανερώνει ἡ ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στίς τελευταῖες καί στά ὀνόματα. Ἡ φθορά ὅμως στήν πάνω δεξιὰ γωνία τῆς πλάκας εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀπώλεια τοῦ ὀνόματος τοῦ πέμπτου μάρτυρα, χαραγμένο στό σημεῖο αὐτό.

7. Πρόκειται γιά τίς πλάκες τοῦ ἐπισκόπου Κληματίου καί τοῦ Λεοντίου σιρηκαρίου, ἀποκείμενες στό Βυζαντινό Μουσείο Ἀθηνῶν: Σωτηρίου, ὁ.π., σ. 12, εἰκ. 8-9.

8. Πρβλ. τήν πλάκα, μέ ὁπῆ γιά χοές, πού κάλυπτε τόν τάφο, τόν φερόμενο ὡς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου: Σωτηρίου, ὁ.π., σ. 11-12, εἰκ. 5-7.

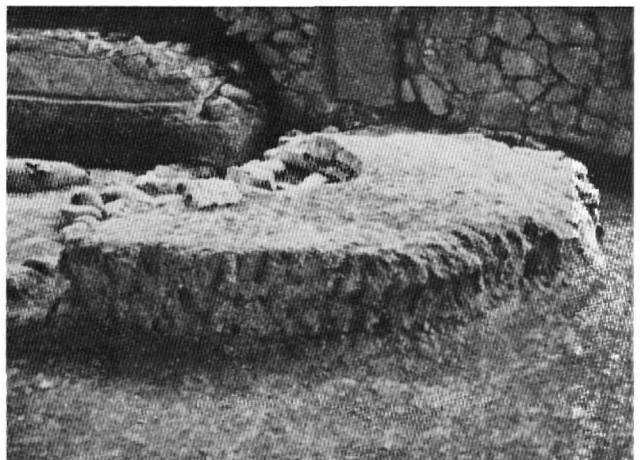
σειρά λοβών: τήν τράπεζα πού βρέθηκε στην Έφεσο⁹, τίς ὡς τότε ἀδημοσίευτες τράπεζες τίς ὁποῖες εἶχαν φέρεϊ στό φῶς οἱ ἀνασκαφές τῆς Κορίνθου¹⁰, καθώς καί τεμάχια ἀνάλογων τραπεζῶν πού ἀνακάλυψε ὁ ἴδιος στή Νέα Ἀγγίαλο¹¹. Ἦδη δημοσιεύοντας τίς τελευταῖες¹² ἐκφράζει γιά πρώτη φορά τήν ὑπόθεση ὅτι οἱ τράπεζες αὐτές, πού τό ἡμικυκλικό τους σχῆμα εἶναι «χαρακτηριστικόν τῶν τραπεζῶν δι' ὧν ἐτελοῦντο αἱ ἀγάπαι εἰς τούς τάφους τῶν μαρτύρων»¹³ εἶχαν πιθανῶς ἀνάλογο προορισμό: χρησιμοποιοῦνταν δηλαδή κατά τά νεκρόδειπνα, κατά τή διάρκεια τῶν ὁποίων οἱ πιστοί τοποθετοῦσαν στά ἡμικυκλικά λαξεύματα, τούς λοβούς, ἐδέσματα πρὸς τιμὴν τῶν μαρτύρων ἢ τῶν προσφιλῶν τους νέκρων.

Ἡ ὑπόθεση αὐτή ἀναδείχθηκε σέ θεωρία τοῦ Σωτηρίου, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ πολύλοβες τράπεζες εἶναι «τράπεζες μαρτύρων» ἢ «τράπεζες ἀγαπῶν», θεωρία πού βρῆκε μεγάλη ἀπήχηση κυρίως ἀνάμεσα στούς Ἑλληνες ἀρχαιολόγους. Πέρα ἀπό τό ἄρθρο πού ἀναφέρθηκε παραπάνω¹⁴ καί στό ὁποῖο οἱ πολύλοβες τράπεζες ἐντάσσονται πιά μέ βεβαιότητα στήν κατηγορία τῶν «τραπεζῶν μαρτύρων» ἢ «ἀγαπῶν», ὁ Σωτηρίου ἐπαναλαμβάνει τήν ἄποψη αὐτή καί σέ μεταγενέστερο ἄρθρο του¹⁵, καθώς καί στό γνωστό ἐγχειρίδιό του «Χριστιανική καί βυζαντινὴ ἀρχαιολογία»¹⁶. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι καί στά τρία αὐτά ἔργα ὡς χαρακτηριστικό δείγμα «τράπεζας μαρτύρων» φέρεται ἡ πολύλοβη τράπεζα τῆς Ἐφέσου¹⁷.

Δημιουργεῖται ἔτσι μιὰ «παράδοση» στήν ἑλληνική βιβλιογραφία. Βλέπουμε δηλαδή τίς πολύλοβες τράπεζες νά φέρονται ὡς «τράπεζες μαρτύρων» ἢ «ἀγαπῶν» ἀπό τόν Ὁρλάνδο¹⁸, ἀπό τόν Μπαρνέα¹⁹ καί ἄλλους²⁰. Ἀκόμη, μέ τό συμβατικό ὄρο «τράπεζες μαρτύρων» ἢ «τράπεζες ἀγαπῶν» δηλώνονται ἐφεξῆς, σχεδόν κατά κανόνα, στίς ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν, πού δημοσιεύονται στά ἑλληνικά περιοδικά, οἱ πολύλοβες τράπεζες²¹.

Ἐχει γίνεϊ λοιπόν κοινός τόπος νά ἐννοεῖται μέ τόν ὄρο αὐτό κάθε πολύλοβη τράπεζα, ἐφόσον ἡ κατηγορία αὐτή εἶναι πολύ πιά διαδεδομένη καί συνεπῶς εὐρύτερα γνωστή, ἀπό ὅ,τι ἡ ἐνεπίγραφη πλάκα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Τί σημαίνει ὁμως «τράπεζα μαρτύρων» ἢ «τράπεζα ἀγαπῶν»; Ὅσο καί ἂν οἱ δύο ὄροι σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ταυτίζονται, δέν εἶναι ἀπαραίτητο καί νά συμπίπτουν πάντα. Γενικά μέ τόν ὄρο «τράπεζα», ἢ καλύτερα «mensa», ὅπως μᾶς παραδίδουν οἱ πολυάριθμες λατινικές ἐπιγραφές, τόσο χριστιανικές ὅσο καί ἐθνικές, δηλώνεται ὁ τάφος²², ἐπειδή σέ πολλές περιπτώσεις ὁ τάφος εἶναι ὁ τόπος ὅπου λαμβάνει χώρα τό νεκρόδειπνο. Στίς περιπτώσεις αὐτές ὁ τάφος ἔχει τή μορφή τράπεζας, συνήθως ἡμικυκλικῆς, μέ χτιστά ἀνά-

Εἰκ. 1. Τράπεζα μαρτύρων. Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, ἀριθ. 128 (Ἀρχεῖο Μουσείου).

Εἰκ. 2-3. Τράπεζα νεκροδείπνων ἀπό τή νεκρόπολη τῆς Ταργόνας (ἀπό Χ. Barral).

κλιντρα γύρω της, όπου κάθονταν οί συνδαιτημόνες κατά τή διάρκεια τοῦ νεκρικοῦ δείπνου (Εἰκ. 2-3). Τάφοι τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἀνακαλύφθηκαν στή βόρεια Ἀφρική²³, στήν Ἰβηρική χερσόνησο²⁴ καί, πρόσφατα, στή Σαρδηνία²⁵. Πέρα ὅμως ἀπό αὐτές τίς τράπεζες, τίς καθαρά νεκρικές, στή βόρεια Ἀφρική ἔχει διασωθεῖ σημαντικός ἀριθμός ποικιλόμορφων πλακῶν, πού ἀπό τίς ἐπιγραφές τίς ὁποῖες φέρουν χαρακτηρίζονται ὡς «mensae martyrum»²⁶. Οἱ ἐπιγραφές αὐτές εἶναι ὄλες στά λατινικά, μέ μία μόνο ἐξαιρεση: μιᾶ πλάκα, πιθανόν ἐπιτάφια, πού βρέθηκε στό Mactar, μέ τή δίγλωσση ἐπιγραφή *Τράπεζα Ἀλεξάνδρου* (sic) καί *Mensa Alexandros*²⁷ (sic) (Εἰκ. 4). Ὁ ὄρος βέβαια ἀπαντᾷ καί σέ κείμενα τῶν πατέρων. Εἶναι γνωστές οἱ ἐπάλληλες ἀναφορές τοῦ Αὐγουστίνου στή *mensa Cypriani*²⁸. Ἀλλά καί ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει *τραπέζας μαρτύρων*²⁹.

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὅμως στά μνημεῖα. Οἱ πλάκες μέ τήν ἐπιγραφή *mensa martyrum* ἢ μερικές φορές *memoria sancta*³⁰ εἶναι συνήθως μεγάλου πάχους καί ποικίλων μορφῶν³¹: τετράγωνες, ὀρθογώνιες, ἡμικυκλικές. Εἶναι κυρίως ἀδρῆς κατασκευῆς καί πολλές φορές φέρουν ὑψωμένο πλαίσιο ἢ καί κοιλότητες, ἀνάλογες μέ ἐκεῖνες τῆς τράπεζας τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (Εἰκ. 5-6). Ἡ ἐπιγραφή μπορεῖ νά περιορίζεται σέ ἀπλή ἀναφορά *mensa martyrum* χωρίς κᾶν νά ἀναφέρει τά ὀνόματα τῶν μαρτύρων³². Ἀλλά αὐτό εἶναι σπά-

Εἰκ. 4. Τράπεζα Ἀλεξάνδρου ἀπό τό Mactar (ἀπό F. Prevot).

9. Ὁ.π., σ. 10, εἰκ. 2. Βλ. ἐπίσης O. Nussbaum, Zum Problem der runden und sigmaförmigen Altarplatten, JbAC 4 (1961), σ. 41, ἀριθ. 34, εἰκ. 2e, G. Roux, Tables chrétiennes de marbre découvertes à Salamine de Chypre, Salamine IV, Anthologie Salaminienne, Paris 1973, σ. 193, ἀριθ. 136, εἰκ. 60, ὅπου καί ἡ ὑπόλοιπη βιβλιογραφία.
10. Σωτηρίου, ὁ.π., σ. 10-11. Nussbaum, ὁ.π., σ. 41, ἀριθ. 33, σ. 43, ἀριθ. 52-53. Roux, ὁ.π., σ. 194, ἀριθ. 146-148, ὅπου καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία. Βλ. ἐπίσης M. Bonfioli, Una mensa a sigma polilobata a Roma, RendPontAcc 50 (1977-78), σ. 120, εἰκ. 4-5.
11. Σωτηρίου, ὁ.π., σ. 11, πίν. Β', εἰκ. 3. Nussbaum, ὁ.π., σ. 41, ἀριθ. 28. Roux, ὁ.π., σ. 193, ἀριθ. 138.
12. Γ. Σωτηρίου, Αἱ χριστιανικαί Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, ΑΕ 1929, σ. 102, 234-236, εἰκ. 136.
13. Ὁ.π., σ. 235.
14. Βλ. ὑποσημ. 1.
15. Γ. Σωτηρίου, Οἱ τάφοι τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως ἢ τᾶ μαρτύρια, BNJ 14 (1938), σ. 286, εἰκ. 8.
16. Ὁ ἴδιος, Χριστιανική καί βυζαντινὴ ἀρχαιολογία, Ἀθήναι 1942, σ. 75-77, εἰκ. 45.
17. Βλ. ὑποσημ. 9.
18. Ἀ. Ὁρλάνδος, Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης, Β', Ἀθήναι 1954, σ. 484-486.
19. Ἰ. Μπαρνέα, Τό παλαιοχριστιανικόν θυσιαστήριον, Ἀθήναι 1940, σ. 52-54.
20. Ἀ. Φυτράκης, Λεῖψανα καί τάφοι μαρτύρων κατά τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας, Ἀθήναι 1955, σ. 91 κ.έ.
21. Βλ. ἐνδεικτικά: Ν. Παλάτωρ, ΠΑΕ 1954, σ. 364, Σ. Πελεκανί-

δης, ΑΔ 20 (1965), Χρονικά, σ. 475, ὁ ἴδιος, ΠΑΕ 1967, σ. 71, Ε. Στίκας, ΠΑΕ 1970, σ. 54.

22. H. Leclercq, DACL XI, 1, στ. 443, 543 (λ. mensa). P. A. Février, Remarques sur les inscriptions funéraires datées de la Maurétanie césarienne orientale. MéiRome LXXVI (1964), σ. 121 κ.έ. A. Ferrua, Due iscrizioni della Mauritania, RACr 53 (1977), σ. 225. Y. Duval, Loca sanctorum Africae, Le culte des martyrs en Afrique du IVe au VIIe siècle, II, Paris 1982, Collection de l'Ecole Française de Rome 58, σ. 465, 468, 525.

23. P. A. Février, Le culte des martyrs en Afrique et ses plus anciens monuments, CorsiRav 17 (1970), σ. 195 κ.έ. M. Bouchenaki, Fouilles de la nécropole occidentale de Tipasa (Matarés), Alger 1975.

24. X. Barral I Altet, Mensae et repas funéraires dans les nécropoles chrétiennes de la péninsule Iberique: vestiges archéologiques, Atti IX Congr. Inter. Arch. Crist., Roma 21-27 sett. 1975, II, Città del Vaticano 1978, σ. 49-66, ὅπου καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία.

25. A. M. Giuntella-G. Berghetti-D. Stiaffini, Mensae e riti funerari in Sardegna. La testimonianza di Cornus. Taranto 1985, σ. 17 κ.έ.

26. Duval, ὁ.π., I, ἀριθ. 21A, 23, 105, 123, 151, 152, 162, 163, 164, 181, 182, 192, 195.

27. F. Prevot, Recherches archéologiques franco-tunisiennes à Mactar, V: Les inscriptions chrétiennes. Rome 1984, Collection de l'Ecole Française de Rome 34, σ. 86, ἀριθ. 32, εἰκ. 97.

28. PL, 38, 107, 1397 καί 1413.

29. PG 49, 587.

30. Πρβλ. ὑποσημ. 26. Ἐπίσης στό ἴδιο, II, σ. 527 κ.έ.

31. Ὁ.π., II, σ. 532 κ.έ.

32. Ὁ.π., I, ἀριθ. 105, 123· II, σ. 527 κ.έ.

νιο. Τίς περισσότερες φορές ακολουθούν τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων, καθώς καί ἡ ἀφιέρωση, πού γίνεται ἀπό ἕναν ἢ καί περισσότερους πιστούς. Σέ ὀρισμένες περιπτώσεις μάλιστα ἡ τελευταία συνοδεύεται καί ἀπό κάποια εὐχή γιά τή σωτηρία τῶν ἀφιερωτῶν³³. Οἱ μάρτυρες στούς ὁποίους εἶναι ἀφιερωμένες οἱ τράπεζες δέν κατάγονται ἀπαραιτήτως ἀπό μία καί μόνη περιοχή οὔτε καί εἶναι σύγχρονοι. Ἔτσι βρίσκουμε στήν Ἀφρική τράπεζες πού φέρουν τὰ ὀνόματα τῶν ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου³⁴ ἢ, ἀκόμα, τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαγγέλων Μιχαήλ καί Γαβριήλ³⁵ μαζί μέ ἄλλα τοπικῶν μαρτύρων.

Ἀπό τὰ πολύ ἐνδιαφέροντα αὐτά μνημεῖα κανένα, ἀτυχῶς, δέν βρέθηκε κατά χώραν. Παλιότερα ὑπῆρχε ἡ ἄποψη ὅτι οἱ τράπεζες αὐτές ἦταν ἐπιτάφιες πλάκες ἢ ἀκόμη ἅγιες τράπεζες, τοποθετημένες πάνω ἀπό τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων. Πρόσφατα ὅμως ἡ Y. Duval, στό δίτομο ὑποδειγματικό ἔργο της γιά τή λατρεία τῶν μαρτύρων στήν Ἀφρική³⁶, ἔχει ἀποδείξει ὅτι οἱ πλάκες αὐτές δέν βρίσκονταν σέ ἄμεση σχέση μέ τάφους ἢ μέ λείψανα μαρτύρων. Ἦταν ἀφιερῶματα πιστῶν πρὸς μάρτυρες καί βρίσκονταν πολύ πιθανόν τοποθετημένες σέ κάποια ἐκκλησία ἢ σέ κάποιο μαρτύριο, πού εἶχε ἰδρυθεῖ στή μνήμη τους. Ἡ χρήση τους δέν εἶναι σαφής, ἀλλά, ὅπως πολύ σωστά προτείνει ἡ παραπάνω ἐρευνητριά, τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι προορίζονταν γιά τήν τοποθέτηση προσφορῶν πρὸς τιμὴν τῶν μαρτύρων³⁷.

Ἀνάλογη χρήση πρέπει νά δεχθοῦμε καί γιά τήν τράπεζα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου. Τὸ πιθανότερο εἶναι νά εἶχε θέση σέ κάποιο μαρτύριο, ἀφιερωμένο στούς πέντε μάρτυρες, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα μνημονεύει. Καί σέ αὐτὸ προφανῶς ἀναφέρεται καί τὸ δεύτερο μέρος τῆς ἐπιγραφῆς: [ΕΤΕΛΕΙΩ]ΘΗ ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ³⁸.

Ἀπὸ ὅσα ἀναπτύχθηκαν παραπάνω γίνεται φανερό ὅτι οἱ «τράπεζες μαρτύρων» δέν ἔχουν αὐστηρά καθορισμένη τυπολογία. Ὡς *mensae*, ὅπως τίς ὀνομάζουν οἱ ἐπιγραφές τους, εἶναι φυσικό νά ἐπαναλαμβάνουν τὰ σχήματα καί τή μορφή τῶν κοινῶν τραπεζιῶν τῆς ἐποχῆς τους. Δέν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο μέ τίς πολύλοβες τράπεζες³⁹. Αὐτές συνιστοῦν τύπο μέ χαρακτηριστικά σαφῶς καθορισμένα. Εἶναι συνήθως πεταλόμορφες, σπανιότερα στρογγυλές, λεπτοῦ πάχους, μέ πλατὺ, ἐλαφρὰ ὑψωμένο πλαίσιο, στό ὁποῖο λαξεύονται οἱ ἡμικυκλικές κοιλότητες (λοβοί) πού περιορίζονται συνήθως στό καμπύλο τμήμα καί στίς γωνίες, χωρίς νά συνεχίζονται στήν εὐθύγραμμη πλευρά⁴⁰ (Εἰκ. 7). Ἡ παρουσία τους σέ ὀλόκληρη τή μεσογειακὴ λεκάνη ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι τὰ σκευῆ αὐτὰ ἦταν προϊόντα μαζικῆς παραγωγῆς, πού ταξίδευαν σέ ὀλόκληρο τὸν παλαιοχριστιανικὸ κόσμο.

Οἱ τράπεζες αὐτές, πού στήν ἐλληνικὴ βιβλιογραφία

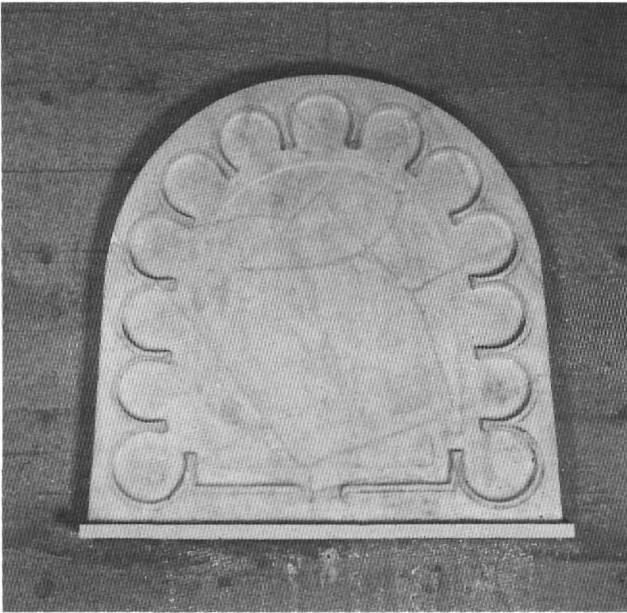

Εἰκ. 5. Τράπεζα μαρτύρων ἀπὸ τὸ Tixter (ἀπὸ Y. Duval).

Εἰκ. 6. Τράπεζα μαρτύρων ἀπὸ τὸ Bou Takrematen (ἀπὸ Y. Duval).

ὀνομάζονται, ὅπως εἶδαμε, «τράπεζες μαρτύρων», στή διεθνή βιβλιογραφία ἀναφέρονται συχνά ὡς «ἅγιες τράπεζες»⁴¹, ἔστω καί ἂν καμιά τους δέν βρέθηκε ποτέ κατά χώραν. Καί αὐτὸ τὸ γεγονός, τὸ νά θεωροῦνται δηλαδή *de facto* λειτουργικά σκευῆ, ἔδωσε πολλές φορές ἀφορμὴ σέ ταύτιση κτιρίων, στὰ ὁποῖα βρέθηκαν, μέ ἐκκλησίες, χωρίς νά ὑπάρχει καμιά εἰδικὴ ἔνδειξη γι' αὐτὸ, πέρα ἀπὸ τήν εὑρεση τῆς τράπεζας⁴². Μόνο σέ πολύ πρόσφατες μελέτες⁴³ γίνεται σαφές ὅτι ὁ τόσο διαδεδομένος αὐτὸς τύπος τράπεζας δέν προορίζεται

Εικ. 7. Πολύλοβη τράπεζα. Μουσείο Ἀρχαίας Κορίνθου, ἀριθ. 1580 (Ἀρχεῖο Ἀμερικανικῆς Σχολῆς).

ἀποκλειστικά γιὰ τίς ἐκκλησίες. Μπορεῖ νά ἔχει χρήση κοσμική (κοινή τράπεζα φαγητοῦ), ὅπως παράλληλα μπορεῖ νά ἔχει θέση στή λατρεία (λειτουργική τράπεζα). Παραδείγματα πολύλοβων τραπεζῶν πού βρέθηκαν σέ κοσμικά κτίρια εἶναι ἀρκετά⁴⁴, μέ πρώτη τήν τράπεζα τῆς Ἐφέσου⁴⁵. Πιό συχνές ὅμως εἶναι οἱ περιπτώσεις πολύλοβων τραπεζῶν πού ἔρχονται στό φῶς κατά τίς ἀνασκαφές παλαιοχριστιανικῶν ναῶν⁴⁶, γεγονός πού φανερώνει ὅτι χρησιμοποιήθηκαν στή λατρεία, ὄχι ὅμως μέ αὐστηρά προσδιορισμένη τή λειτουργικότητά τους. Ὅσο καί ἂν γιά μερικές ἀπό αὐτές εἶναι βέβαιο ὅτι εἶχαν κάποια δευτερεύουσα θέση στή λατρεία, ἐφόσον ἔχει ἀνακαλυφθεῖ, παράλληλα μέ αὐτές, καί ἡ ἅγια τράπεζα τοῦ ναοῦ⁴⁷, δέν μπορούμε νά ἀποκλείσουμε τήν περίπτωση κατά τήν ὁποία μιὰ πολύλοβη τράπεζα χρησιμοποιεῖται γιὰ τήν τέλεση εὐχαριστίας.

Πρέπει ὅμως νά τονισθεῖ ὅτι τά μέχρι τώρα ἀρχαιολογικά δεδομένα δέν παρέχουν ἐνδείξεις σχετικές μέ τή χρήση τους στή νεκρική λατρεία. Ἐνα μοναδικό παράδειγμα στρογγυλῆς πολύλοβης τράπεζας, ἀλλά μέ ἀρκετές ἀποκλίσεις ἀπό τό γνωστό καί διαδεδομένο τύπο, βρέθηκε σέ νεκρικό θάλαμο προσκτισμένο στή

36. Βλ. ὑποσημ. 22.

37. Duval, ὁ.π., II, σ. 538 κ.έ., 753.

38. Βλ. καί Σωτηρίου, Τράπεζα μαρτύρων, ὁ.π. (ὑποσημ. I), σ. 8, ὑποσημ. I. Ἡ ὑπόθεση τοῦ Pargoire (ὁ.π., σ. 637) ὅτι ἡ ἡμερομηνία πού μνημονεύει ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρεται στήν ἡμέρα τοῦ θανάτου τῶν πέντε μαρτύρων, δέν εὐσταθεῖ ὄχι μόνο ἐπειδή τά τέσσερα ὀνόματα πού ἔχουν διασωθεῖ δέν ἀπαντοῦν ὁμαδικά σέ κανένα μαρτυρολόγιο, ἀλλά, κυρίως, ἐπειδή τό κείμενο τῆς ἴδιας τῆς ἐπιγραφῆς παραδίδει τό ὄνομα τῆς χορηγοῦ τοῦ μαρτυρίου καί φυσικά καί τῆς ἴδιας τῆς τράπεζας.

39. Ὁ ὅρος «πολύλοβες τράπεζες» («tables polylobées») ὀφείλεται στόν G. Roux, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος πού μελέτησε συστηματικά τήν τυπολογία τῶν τραπεζῶν καί τόνισε τήν ἀνάγκη κατάταξής τους μέ βάση τά τυπολογικά χαρακτηριστικά τους καί ὄχι κάποια ἐνδεχόμενη χρήση. Βλ. Roux, ὁ.π., σ. 136, ὁ ἴδιος, Problèmes déliens. Tables chrétiennes, BCH 105 (1981), σ. 73.

40. Ἡ τράπεζα τῆς Ἐφέσου, πού φέρει λαξευτές κοιλότητες καί στήν εὐθύγραμμη πλευρά της, εἶναι ἓνα ἀπό τά σπάνια παραδείγματα (πρβλ. ὑποσημ. 9).

41. W. Deonna, Mobilier délien. Tables antiques d'offrandes avec écuellen et table d'autel chrétien, BCH 58 (1934), σ. 76 κ.έ. A. Barb, Mensa Sacra. Der Marmordiskus von Donnerskirchen, JÖArchIn 39 (1952), σ. 5-16. Ὁ ἴδιος, Krippe, Tisch und Grab, Mullus, Fest. für Th. Klausner (JbAC ErgB 1), Münster 1964, σ. 17 κ.έ. Ὁ ἴδιος, Mensa Sacra. The Round Table and the Holy Grail, JWArb 19 (1956), σ. 43 κ.έ. L. Bertacchi, Un singolare tipo di mensa d'altare ad Aquileia, RendAccNaLin 15 (1960), σ. 200 κ.έ.

42. Πρβλ. π.χ. τίς πολύλοβες τράπεζες πού ἀνακαλύφθηκαν στό Donnerskirchen (C. Praschnicker, Grabungen des Obersten Groler in Donnerskirchen, SondÖstArchInst 11 (1926), σ. 52 κ.έ., Barb, Der Marmordiskus, ὁ.π.), στήν Ἴστρία (I. Barnea, Roman-Byzantine Basilicae discovered in Dobrogea between 1948-1958, Dacia n.s. II (1958), σ. 336 κ.έ., ὁ ἴδιος, Les monuments paléochrétiens de Roumanie, Città del Vaticano 1978, σ. 139 κ.έ.), στήν Ἀκυληία (Bertacchi, ὁ.π., G. Brusin, Due nuovi sacelli paleocristiani di Aquileia, Aquileia 1961, σ. 33 κ.έ.) καί σέ κτίριο τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς τῆς Ἀθήνας (T. Leslie Shear, The Athenian Agora: Excavations of 1971, Hesperia XLII (1973), σ. 163, ὑποσημ. 95) καί οἱ ὁποῖες ἔγιναν αἰτία νά ἀποδοθεῖ στά κτίρια, πού βρέθηκαν, λατρευτικός χαρακτήρας.

43. N. Duval, Piscinae et mensae funéraires: de Salone à Aquilée, AntAA 1983, σ. 441, 447 κ.έ. Ὁ ἴδιος, Brèves observations sur l'usage des mensae funéraires dans l'Ilyricum, RACr LX (1984), σ. 259 κ.έ. J. P. Sodini - K. Kolokotsas, Aliko II. La basilique double, Paris 1984 (Etudes Thasiennes X), Paris 1984, σ. 204 κ.έ.

44. Ἐκτός ἀπό τά παραδείγματα πού ἀναφέρονται στήν ὑποσημ. 42, βλ. τίς πολύλοβες τράπεζες πού βρέθηκαν στήν Κόρινθο (Nussbaum, ὁ.π., σ. 41, ἀριθ. 33, Roux, ὁ.π., σ. 194, ἀριθ. 147, ὅπου καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία), στό Ἄργος (X. Κριτζᾶς, AD 28 (1973), Χρονικά, σ. 134, πίν. 120 δ) καί στήν Ἀντιόχεια (Roux, ὁ.π., σ. 193, ἀριθ. 131, ὅπου καί ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία).

45. Ἡ τράπεζα βρέθηκε σέ ἰδιωτική οἰκία. Βλ. J. Keil, XV. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos, JÖArchIn 26 (1930), Beiblatt, σ. 40, εἰκ. 18.

46. Ἀπό τά πολυάριθμα παραδείγματα πολύλοβων τραπεζῶν, πού βρέθηκαν σέ ἐκκλησίες, βλ. ἐνδεικτικά τίς περιπτώσεις τραπεζῶν τοῦ εἶδους αὐτοῦ πού ἀνακαλύφθηκαν στή διπλή βασιλική τῆς Ἀλυκῆς Θάσου (Sodini - Kolokotsas, ὁ.π., σ. 216 κ.έ. 178, πίν. 85), στή βασιλική Γ' τῆς Ἀμφίπολης (Στίκας, ὁ.π., πίν. 82β) καί στή βασιλική Β' τοῦ Δίου (Σ. Πελεκανίδης, ΠΑΕ 1967, σ. 71, πίν. 49α).

47. Πρβλ. τά παραδείγματα τῶν τραπεζῶν πού βρέθηκαν στή βασιλική Α' τῆς Νέας Ἀγχιάλου (βλ. ὑποσημ. 11).

33. Ὁ.π., II, σ. 527 κ.έ. ὅπου ἀναφέρονται τά παραδείγματα πού ἀντιστοιχοῦν σέ κάθε περίπτωση.

34. Ὁ.π., I, ἀριθ. 83, 157, 187.

35. Ὁ.π., I, ἀριθ. 64, II, σ. 623-624.

βασιλική του Λεχαίου⁴⁸, όπου όμως είχε μεταφερθεί και συνεπώς δεν είναι σαφής ο προσδιορισμός της⁴⁹. Μετά από όσα εκτέθηκαν παραπάνω μπορούμε να παρατηρήσουμε συμπερασματικά ότι δεν υπάρχει συγκεκριμένος τύπος «τραπεζών μαρτύρων» και ότι συνεπώς οι πολύλοβες τράπεζες δεν εντάσσονται μορφολογικώς στην κατηγορία αυτή, αλλά ούτε και κάποιο άλλο τεκμήριο υπάρχει, τόσο αρχαιολογικό όσο και επιγραφικό ή φιλολογικό (πηγές), που να συνηγορεί στην κατάταξή τους στην κατηγορία. Τά μόνα μορφολογικά στοιχεία που οδήγησαν τον Σωτηρίου στη διατύπωση της θεωρίας του είναι οι κοιλότητες, όπως στην πλάκα του Βυζαντινού Μουσείου, οι οποίες όμως στίς πολύλοβες τράπεζες έχουν διάταξη καθορισμένη και τελείως διαφορετική. Όσον αφορά στο ήμικυκλικό σχήμα, τούτο είναι συνηθισμένο στά τραπέζια της

ἐποχής, τόσο στά κοινά όσο και στά λατρευτικά. Είναι σαφέστερο επομένως και επιστημονικά ὀρθότερο, όταν ἀναφερόμαστε π.χ. στην τράπεζα τῆς Ἐφέσου, νά τή χαρακτηρίζουμε «πολύλοβη πεταλόμορφη τράπεζα» καί ὄχι «τράπεζα μαρτύρων», ὀνομασία ἄλλωστε πού ἡ ἴδια ἡ θέση εὐρεσῆς τῆς διαφεύδει⁵⁰.

48. Δ. Πάλλας, ΠΑΕ 1958, σ. 131, πίν. 106α. Ὁ ἴδιος, Scoperte archeologiche in Grecia negli anni 1956-58, RACr 35 (1959), σ. 210, εἰκ. 26. Roux, ὁ.π., σ. 194, ἀριθ. 145.

49. Κατά τόν καθηγητή Πάλλα, ἡ τράπεζα αὐτή ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπό τά παρατραπέζια, πού βρίσκονταν ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου στή βασιλική τοῦ Λεχαίου: D. Pallas, Monuments et textes, ΕΕΒΣ 44 (1979-1980), σ. 41, ὑποσημ. 2, σ. 50.

50. Βλ. ὑποσημ. 45.

E. Chalkia

“MENSAE MARTYRUM” IL SIGNIFICATO DEL TERMINE E LA SUA SORTE NELLA BIBLIOGRAFIA GRECA

Nel 1932 G. Sotiriou pubblica la lastra 128 del Museo Bizantino di Atene, corredata da un'iscrizione che cita i nomi di cinque martiri e che porta altrettante cavità, corrispondenti ai nomi stessi. Lo studioso è il primo ad identificare tale lastra come una “mensa martyrurum”. Insieme ad essa Sotiriou riporta anche altre lastre funerarie, trovate in Grecia, e le mense polilobate greche, conosciute fino allora, attribuendo a tutte un carattere analogo a quello delle “mensae martyrurum”. Formula quindi una teoria, secondo la quale le mense polilobate erano “mensae martyrurum”.

Si crea così nella bibliografia greca una tradizione che identifica le mense polilobate come “mensae martyrurum”. Tali “mensae” però, rinvenute principalmente nel Nord Africa, sono monumenti di un diverso carattere. Sono di vari tipi e molto spesso sono fornite di iscrizioni che citano i nomi dei martiri, a cui vengono dedicate. Prima si credeva che fossero poste sopra le

tombe dei martiri; ma come ha dimostrato Y. Duval, nella sua splendida opera “Loca sanctorum Africae”, tali manufatti, non erano in rapporto con tombe o reliquie, ma stavano probabilmente nelle chiese o nei martirii e servivano a ricevere offerte per i martiri.

Al contrario, le mense polilobate appartengono ad un tipo con delle caratteristiche comuni e ben definite. Essendo prodotti di massa, non hanno un solo uso. Possono essere usate, a secondo dei casi, sia come tavole vere e proprie, per uso domestico, sia come mense liturgiche. Il loro ruolo preciso nella liturgia non si conosce ancora. Ma d'altra parte non esistono anche testimonianze sulla loro utilizzazione nel culto dei martiri. E ovvio allora che si debbano distinguere dalle “mensae martyrurum” e che si debbano chiamare semplicemente “mense polilobate”, termine che corrisponde ad un tipo concreto e ben definito e che non richiama un eventuale uso, del quale non esiste nessuna prova.